

STOCKHOLMS FÅNGVÅRD

AF

HJ. VON SYDOW.

Städerna i riket hafva allt ifrån medeltiden haft en viss skyldighet att hålla fängelse. Detta onus grundar sig ursprungligen på ett stadgande i allmänna stadslagen, 35 kapitlet rådstufvubalken, af innehåll att i hvarje stad häkte för dem, som där brott begått, skulle af staden byggas och underhållas. Då fängelse såsom straffmedel vid denna tid var åtminstone i det närmaste okänt, innefattade detta åliggande endast skyldighet att hålla ransakningsfängelse för de fångar, som ransakades vid stadens domstolar.

För Stockholm gafs en specialbestämmelse af i hufvudsak enahanda innehåll genom 1636 års privilegier, där det stadgades, att endast de, som voro anklagade för crimen læsæ majestatis, skulle inmanas i »Cronones häkte», och alla, som anklagats för andra missgärningar, förvaras i stadens fängelse. Af flere gamla handlingar kan man sluta, att denna bestämmelse tolkades så, att staden äfven ansågs pliktig att bekosta underhållet för de fångar, som förvarades i dess fängelse.

För närvarande är omfånget af städernas skyldighet att underhålla och förvara fångar bestämdt genom kungl. bref den 4 december 1816. I denna författning är förordnadt, att städerna böra underhålla personer, som där för brott häktas, så länge de vid domstol därstädes äro under ransakning och målet utgör ämne för den polis, städerna själfva böra vidmakthålla, men att däremot när antingen brottet finnes vara af den gröfre beskaffenhet, att det skall underställas öfverdomstols granskning, eller ock saken genom besvär drages under högre rätts pröfning, kostnaden för de häktades underhåll bör utgå af allmänna medel från den dag, stadsdomstolarna hufvudsakligen afgjort målet; och skola i sådana fall fångarne, ehuru de underhållas af kronan, likväl kvarblifva i städernas häkten, intill dess verkställighet af dom ifrågakommer.

Den hufvudstaden såsom kommun enligt lag åliggande förpliktelse i fråga om fångvården är således i våra dagar af ungefär enahanda omfattning som under medeltiden. Under mellanliggande tidevarf har ej heller, så vidt vi kunnat finna, lagstiftningen i ämnet varit annorlunda. Men gränserna mellan kronans och Stockholms stads ekonomiska förpliktelser hafva först fram på 1800-talet blifvit med någon större noggrannhet upprätthållna, och till följd däraf har hufvudstaden faktiskt under århundraden betungats med en fångvård, som egentligen bort bekostas af staten. Och ännu i dag kvarstår det förhållande att, såsom vi längre fram skola visa, hufvudstaden håller fångelserum för en mängd fångar, hvilkas förvarande efter de allmänna reglerna skulle åligga kronan.

* * *

Stockholms stads äldsta fångelser voro i enlighet med lagens stadganden endast ransakningshäkten. För bekvämlighets skull voro dessa förlagda under domstolslokalerna. Sålunda fanns ett häkte under gamla rådhuset å Stortorget och ett under södra stadshuset, där södra kämnarsrätten hade sessioner. Då staden år 1650 vid Norrmalmstorg (nu Gustaf Adolfs torg) byggde ett hus för norra kämnarskammaren, inreddes likaledes därunder ett fångelse. När rådhuset på 1730-talet flyttades till sin nuvarande plats, försågs ock den nya rådhusbyggnaden med ett underjordiskt fångelse, men det gamla häktet nyttjades därjämte. Utom dessa stadens häkten fanns ett kronan tillhörigt ransakningsfångelse, det s. k. smedjegårdshäktet, hvilket ursprungligen var beläget inom kungl. slottet, men på 1660-talet flyttades till barnhusets tomt i hörnet af Drottninggatan och Rörstrandsgatan. Skillnaden mellan kronans och stadens häkten upprätthölls dock icke noga. Stadens fångar blefvo ofta förvarade i smedjegården, hvarvid staden emellertid synes hafva bekostat deras underhåll, och å andra sidan insattes ofta kronans fångar, t. o. m. krigsfångar, i stadens häkten.

Stadens ransakningsfångelser befunno sig ända till slutet af 1700-talet i ett högst bedröfligt skick. Rymningar på grund af fångelsernas bristfälligheter voro ganska vanliga. Hvarje äfven den ringaste omsorg om fångarnes hälsa och välbefinnande var bannlyst. De underjordiska, ofta nästan mörka fångelserummen voro i saknad af eldstäder, ventilering och kloakledning, till följd hvaraf köld, fukt och en kväfvande stank rådde därstädes. Och i dessa kyffen fingo människor framlefva årtal, esomoftast, då fångantalet blef stort, ända till trängsel sammanpackade med andra arrestanter af olika kön och åldrar. Till råga på eländet var det vanligt, att fångvaktaren sålde brännvin till dem af fångarne, som hade något att betala med.

Under dessa förhållanden vill det synas, som om blotta vistelsen i fångelset skulle i sig hafva varit en verklig tortyr. Och dock förekommo

särskilda tortyrkammare. Tortyren, hvilken före 1734 betraktades såsom ett ordinarie rättsmedel, förbjöds visserligen genom 1734 års lag i regel, men med det undantag, att domaren i grofva brottmål ägde försöka med svårare fängelse att få sanningen i ljuset, och med stöd af detta undantag fortfor tortyren alltjämt att användas. I häktet under gamla rådhuset fanns ett dylikt »svårare fängelse», benämndt tjuvkällaren; i smedjegårdshäktet fanns ett ännu mera beryktadt pinorum, den s. k. Rosenkammaren, och slutligen omtalas en tredje tortyrkammare, känd under benämningen Hvita Hästen, hvilken sannolikt var belägen vid amiralitetets arrest å Skeppsholmen. Tortyren synes å alla dessa ställen hafva utförts på samma sätt och bestått däri att delinkventen, naken och fängslad med handklofvar, upphängdes i handklofvarna vid den kalla fängelsemuren till dess han bekände eller löpte fara att mista lifvet. Som bekant afskaffades tortyren fullständigt af Gustaf III 1772. Tjuvkällaren igenfylldes då, och de öfriga tortyrrummen förstördes.

Stockholms kommun har emellertid ägt icke blott ransakningshäkten, utan äfven straffängelser. Bland sådana anstalter, som helt eller delvis bekostats af Stockholms kommun, är tukthuset det äldsta; dess ursprung kan spåras till konung Gustaf II Adolf. I en förordning mot tiggare och tidstjuftar af år 1624 föreskref denne konung, att i hvarje provins skulle upprättas dels ett barnhus, där fattiga värnlösa barn skulle uppfostras, dels ett tukthus, där lösdrifvare, så väl män som kvinnor, skulle intagas att »med sina händer förtjäna sin föda och göra tukthuset profit». Endast i Stockholm kom denna förordning till verkställighet. Här upprättades redan på 1620-talet en kombinerad uppfostrings-, straff- och tvångsarbetsanstalt å Gråmunkeholmen. Då denna anstalt emellertid snart råkade i förfall, skänktes till densamma upprättande år 1633 af kronan en tomt vid Rörstrand, hvarest nödiga byggnader uppfördes, först för barnhuset och senare — på 1640-talet — för tukthuset. Dessa båda anstalter, hvilka till en början hade gemensam styrelse, inrättades på bekostnad af kronan och enskilda välgörande personer samt skulle underhålla sig själfva med tillhjälp af ett anslag från kronan. Stockholms kommun hade således till en början icke någon befattning med tukthuset. Men fram på 1660-talet skedde häri en förändring. Fångarne i tukthuset användes till arbete för manufakturernas behof, och man började invagga sig i den förhoppningen, att tukthuset genom vinst å fångarbetet skulle blifva ett lukrativt företag. Sedan politikollegium år 1668 fått sig anförtrodd styrelsen öfver tukthuset, började därför magistraten på allt sätt sträfva efter att göra detsamma till en stadens inrättning; utgifterna för anstalten bekostades af stadskassan, och arbetet därstädes drefs för kommunens räkning. Här af uppkommo åtskilliga tvister, hvilka, sedan det visat sig att förhoppningarna om vinst af tukthusinrättningen voro fullkomligt falska, slutade sålunda, att tukthuset genom beslut af konung

Karl XI år 1695 öfverflyttades å stadens stat. Genom magistratens ovisan blef alltså kommunen betungad med underhållet af ett allmänt straff-fängelse.

Tukthuset var, såsom förut är nämndt, ursprungligen en tvångsarbetsanstalt för manliga eller kvinnliga lösdriivare. Men därjämte blef det allt ifrån början användt såsom en central straffanstalt för både män och kvinnor, hvilka ådömts fängelsestraff vare sig direkt eller såsom förvandlingsstraff i stället för böter.

Mot slutet af 1600-talet öfver gick emellertid tukthuset till att blifva en straff- och tvångsarbetsanstalt endast för kvinnor. De manliga fångarna sändes nämligen vid denna tid till arbete på rikets fästningar. Samtidigt började hela anstalten alltmer råka i förfall. Manufakturarbetet kom så småningom ur bruk af brist på arbetstillfällen, och fångarnes egentliga sysselsättning blef renhållning af stadens gator.

Omkring hundra år efter tukthusets tillkomst inrättades i hufvudstaden en liknande anstalt, det s. k. spinnhuset. Till hämmande af lösdriivveriet, hvilket utbildat sig till en outhärdlig plåga för den bofasta befolkningen, förordnades 1698, att i Stockholm skulle inrättas ett arbets-, rasp- och spinnhus för manliga och kvinnliga lösdriivare, för hvilken anstalts underhåll vissa afgifter skulle utgå, bland andra en viss penning af hvarje fastighet i staden i förhållande till dess värde. Inrättningen skulle hafva två afdelningar, nämligen rasphuset, afsedt för de manliga fångarne, som där skulle sysselsättas med raspning af färgträ, och spinnhuset för kvinnliga fångar. Detta beslut ledde icke till någon verkställighet förrän 1722, då kronan inköpte en tomt å Långholmen att användas för spinnhusets behof. Därefter började omedelbart arbetet å byggandet af fängelsehusen och bedrefs med den skyndsamhet, att inrättningen kunde öppnas år 1724, då i och med detsamma de 1698 beslutade afgifterna trädde i kraft. Något rasphus kom däremot icke till stånd, hvarför äfven de manliga fångarne inhystes i spinnhuset. För öfrigt blef detta senare icke blott en tvångsarbetsanstalt, utan äfven allt ifrån början en straffanstalt, där personer, som ådömts fängelse, fingo aftjäna sitt straff. Någon annan skillnad mellan användningen af spinnhuset och tukthuset fanns alltså icke, än att i tukthuset uteslutande kvinnliga fångar intogos. Ehuru spinnhuset till en del underhölls med afgifter, som särskildt betungade hufvudstadens borgare, ansågs det likväl för ett kronans fängelse.

Emellertid fort gick under 1700-talet tukthusets förfall och nådde en grad, hvarom man nu har svårt att göra sig en föreställning. Slutligen blefvo fångarne bortlegda till en enskild person och flyttade till ett privat hus på Kungsholmen, där under pågående tvister om kostnaden för deras underhåll en stor del af dem omkommo genom hunger, köld och vanvård. Omsider beslöts, att tukthusfångarne skulle intagas å spinnhuset mot det

att staden årligen betalade till spinnhuset 600 dlr. s. m. jämte kostnaden för anställande af två vaktkarlar. Då detta beslut år 1779 genom öfverståthållarens ingripande bragtes till verkställighet, var tukthusets sorgliga historia slut.

Frampå 1800-talet började nyare åsikter arbeta sig fram å fångvårdens område; man begynte inse bristfälligheten af det gamla fängelsesystemet med dess planlösa hopförande af fångarne i gemensamhetsfängelserna. Ett mäktigt steg framåt tog denna rörelse då år 1825 kungl. styrelsen öfver rikets fängelser och arbetsinrättningar upprättades. Ett af de mål, som den nya styrelsen för sig uppsatte, var att förändra de gamla spinnhusen till korrektionsinrättningar, i hvilka cellsystemet i viss mån skulle tillämpas och i öfrigt genom sträng tukt och lämplig behandling sörjas för fångarnes förbättring. Det första försöket i denna riktning gjordes med spinnhuset å Långholmen. Redan år 1826 begynte man nämligen ombygga denna anstalt till ett korrektionshus, och i anseende till angelägenheten att förvara de manliga och kvinnliga fångarne åtskils, beslöt man sig därvid att inrätta ett särskildt fängelse för kvinnoafdelningen. Till plats för detta utsågs den under barnhusdirektionens disposition varande tomt å Norrmalm, hvarå det gamla tukthusets byggnader lågo. De båda nya fängelserna, hvilka hufvudsakligast byggdes och inreddes på kronans bekostnad, blefvo färdiga år 1827 samt benämndes norra och södra korrektionsinrättningarna. Båda voro uteslutande afsedda för lösdrivvare och åtnjöto anslag så väl af staten som af kommunen.

Dessa båda korrektionsinrättningar utvecklade sig så småningom till centralfängelset å Långholmen och centralfängelset å Norrmalm, hvilket senare nyligen blifvit indraget. I den mån, som denna utveckling fortgick, förlorade de sin delvis kommunala karakter, i följd hvaraf ock kommunen befriades från vidare bidrag till desamma. På en närmare redogörelse för gången af denna förändring kunna vi af brist på utrymme icke inlåta oss, då därmed måste följa en öfversikt öfver den svenska fångvårdens historia från 1830-talet till närvarande tid.

* * *

Under de i början af 1800-talet vidtagna reformerna i fråga om straff- och arbetsfängelserna hade Stockholms stads ransakningsfängelser bibehållits utan annan förändring än några tidtals vidtagna förbättrade anordningar i fråga om själfva lokalerna. Kring 1840-talet började man emellertid inse nödvändigheten att utbyta de gamla spridda gemensamhetsfängelserna för ransakningsfångar mot tidsenligare lokaler. I anledning häraf beslöts att uppföra ett nytt ransakningsfängelse, gemensamt för hela staden och inrättadt efter cellsystemet. Till plats härför utsågs en tomt bakom öfverståthållareämbetets hus vid Myntgatan. Arbetet å det nya fängelset började

år 1846 och fullbordades år 1852, då hela kostnaden för fängelsebyggnaden uppgått till 336,030 rdr. 15 sk. b:ko, hvaraf 170,000 rdr utgått af det utaf rikens ständer beviljade anslag för byggande af cellfängelser och återstoden tillsläppts af kommunen. Den 1 april 1852 öppnades fängelset för fångars mottagande, och samtidigt upphörde de gamla häktena att nyttjas, utom rådstufvuhäktet, hvilket bibehölls såsom reservfängelse. Det nya fängelset, som fick namnet Stockholms stads ransakningsfängelse, är nu jämte det i samband dermed varande reservhäktet kommunens enda fängelse.

Ransakningsfängelset är, såsom namnet angifver, närmast afsedt för fångar, som undergå ransakning. Dessa äro af två slag, nämligen dels för

C. J. G. fot.

106. Stockholms stads ransakningsfängelse.

brott häktade och dels för lösdrefveri anhållna personer. Båda dessa kategorier af fångar kvarblifva i fängelset intill dess de öfver dem afkunnade utslagen skola verkställas, men enligt 1816 års kungl. bref betalar kronan underhållet för hvarje fånge från den dag utslag i första instans afkunnats öfver honom; därjämte äger emellertid i vidsträckt omfattning verkställighet af straff rum i fängelset; där få nämligen alla personer, som i Stockholm skola undergå fängelsestraff i stället för böter, aftjäna detta förvandlingsstraff.

Fängelset har 163 celler, oberäknadt reservfängelset, som innehåller 17 celler.

För fängelset är reglemente utfärdadt af kungl. maj:t den 16 november 1869. Enligt detta utöfvar öfverståhållareämbetet högsta inseendet öfver

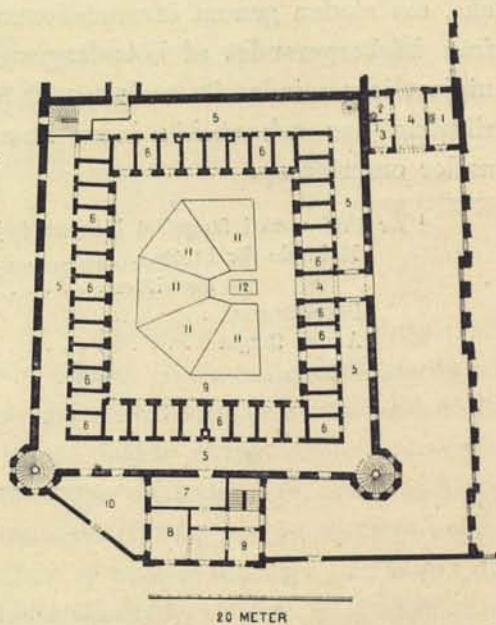
fängelset och dess tjänstemän, hvilka utgöras af 1 föreståndare, som benämnes direktör, 1 predikant, 1 läkare och 1 bevakningsbefälhafvare, hvartill kommer vaktbetjäning, för närvarande bestående af 1 vaktmästare, 23 vaktknektar, 1 portvakt och 2 vaktkvinnor. Alla tjänstemän och vaktbetjante tillsättas och entledigas af öfverståthållareämbetet, utom läkaren, hvars tjänst är förenad med andre stadsläkarebefattningen i Stockholm.

Direktören åligger att ansvara för ordning och hushållning inom fängelset, mottaga till fängelset förpassad fånge och verkställa beslut om fånges frigifning eller förpassande till annan ort. Han tillser, att bevakningsbefälhafvaren och vaktbetjäningen noggrant fullgöra sina åligganden samt att hvarje fånge riktigt undfår hvad honom tillkommer.

Bevakningsbefälhafvaren, förhvilken särskild instruktion är utfärdad af öfverståthållareämbetet den 29 december 1871, för befäl öfver bevakningspersonalen samt ordnar och fördelar dess tjänstgöring och företräder i direktörens frånvaro hans tjänst.

Ransakningsfängelsets byggande innebar utan tvifvel ett betydligt framsteg i jämförelse med de äldre förhållandena. Fängelset vann också beröm »för den där rådande största ordning och snygghet i förening med en rättvis och mild behandling af fångarna» (FERLIN, Stockholms stad, sid. 471). Men länge dröjde det icke, innan man kom till insikt om att planen för fängelsebyggnaden är grundligt förfelad. De hufvudsakligaste felen äro läget af fängelset, inklämdt som det är mellan höga hus vid en trång gränd, samt den olämpliga form af en kring fängelsegården uppförd fyrkant som gifvits byggnaden. Häraf följa de olägenheter, att en stor del af cellerna aldrig nås af solen, att frisk och ren luft i alltför ringa mängd strömmar till byggnaden, att fängelsets olika delar icke från någon punkt inom det samma kunna på en gång öfverskådas, samt att kommunikation mellan fångarne inbördes samt mellan fångarne och besökande icke kan fullständigt hindras.

Utom dessa lokala missförhållanden har under senare tider en annan svårighet af betänklig art yppat sig, nämligen brist på utrymme. I fängelset hafva under de senare åren i medeltal intagits öfver 7,000 fångar om året.

107. Plan af ransakningsfängelset, bottenvåningen.

1—3. boningsrum för portvakt, 4. portgång, 5. korridor, 6. celler, 7. vaktrum, 8. kök, 9. skafferi, 10. gård, 11. promenadgård för fångar, 12. observationsplats.

För ett så stort antal är byggnaden uppenbarligen icke afsedd, och följderna häraf har därför blifvit, att man i vidsträckt omfattning måst anlita den utvägen att sätta två fångar tillsammans i en cell, en anordning, som i fråga om ransaknings- och bötesfångar aldrig borde vidtagas utom i vissa undantagsfall.

De svåra olägenheter, som följa af fängelsets läge och byggnadssätt, kunna icke afhjälpas, och fängelsets utdömande är därför endast en tidsfråga. Men af stor vikt vore att intill dess ett nytt fängelse hinner byggas råda bot för öfverbefolkningen i det nuvarande. Detta torde enklast kunna ske, om staden genom öfverenskommelse med kronan kunde vinna befrielse från härbergerandet af bötesfångarne, hvilka i medeltal för de senare åren utgjort icke mindre än omkring 70 % af hela fångantalet.¹ Förslag i denna riktning har ock väckts inom kommunalstyrelsen och är för närvarande under ompröfning.

¹ År 1895 voro i fängelset intagna följande antal fångar, nämligen:

Häktade för brott	1,588
» » lösdrifveri	830
Bötesfångar	5,668
Andra fångar	34

Summa 8,120